

Л.Н. Большакова

У березні 2000 року мені довелося побувати в Оренбурзі на запрошення Українського культурно-просвітницького товариства. Тоді ж познайомився з Леонідом Наумовичем Большаковим (1924—2004), відомим літературознавцем, письменником,

директором Інституту Тараса Шевченка Оренбурзького державного університету, академіком Міжнародної Академії гуманізації освіти, лауреатом Шевченківської премії в Україні, заслуженим діячем науки Російської Федерації, почесним громадянином міста Оренбурга.

Передісторія цієї поїздки на південний Урал така: наприкінці лютого 2000 року мене запросив тодішній ректор Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка В.С. Курило. У його кабінеті я познайомився з генеральним директором науково-інноваційного виробничого об'єднання «НІПО-Рубікон» В.І. Качаном, котрий вручив для університетської бібліотеки книжки, які він привіз із Оренбурга як дарунок від Інституту Тараса Шевченка — центру енциклопедичних проєктів Оренбурзького державного університету. Це були «Оренбургская шевченковская энциклопедия», «Оренбургская пушкинская энциклопедия», «Оренбургская толстовская энциклопедия», біографічний роман про Тараса Шевченка — «Быль о Тарасе» у трьох книгах і ще один роман — «Возвращение Григория Винского». Автором цих творів, у багатьох моментах унікальних і, здавалось, неможливих для однієї людини, був Л.Н. Большаков.

В.І. Качан розповів про свій спільний з колегами з Оренбурга економічний проєкт, котрий обов'язково повинен був супроводжуватися співпрацею в духовній сфері. Тоді ж виникла ідея відрядити до Оренбурга університетську делегацію для участі в традиційному Шевченківському святі, котре щороку проводилося в березні. Цю делегацію довелося очолити мені.

Поїздка відбулася наприкінці березня 2000 року. До складу делегації увійшли студенти факультету української філології П. Калашников, Н. Кирєєва та І. Нікітіна, котрі привезли для мешканців Оренбурга уривок зі спектаклю про Тараса Шевченка, поставлений за п'єсою українського драматурга Ю. Щербака «Стіна». Ми приїхали до Оренбурга в ніч на двадцять друге березня. Нас зустрічали В.О. Леонтєв, директор підприємства «Оренбург—Луганськ», С.Б. Кабанова, заступник голови Українського культурно-просвітницького товариства імені Т.Г. Шевченка Оренбурзької

області та відповідальний секретар товариства Л.А. Бурлак.

Ранок розпочався з візиту до Інституту Тараса Шевченка, де нас тепло зустрів Леонід Наумович Большаков. Після знайомства директор розповів про своє дітище — унікальний науково-дослідницький заклад, котрий спочатку діяв як громадська організація, а потім як структурний підрозділ Оренбурзького державного університету. З гордістю вчений познайомив нас зі своїми творами — чотирма Оренбурзькими енциклопедіями, одна з яких — «Оренбургская биографическая энциклопедия» — на той час існувала лише в Інтернеті, хоча її автор розраховував незабаром побачити її книжковий варіант. «Оренбургская биографическая энциклопедия», — розповідав нам Л.Н. Большаков, — налічує статті, в яких представлено близько двох з половиною тисяч імен, це — Герої Радянського Союзу та Соціалістичної праці, герої Росії й інші відомі не лише в області, але й у державі люди, що є гордістю Оренбуржжя. Видані в 1997 році три згадані енциклопедії стали важливим документом для вчених, краєзнавців. Директор дуже переживав з приводу малого тиражу цих видань, що не дозволяло зробити їх доступними для всіх бажаючих. Цілковито природним був той факт, що Л.Н. Большаков розповідав нам, мешканцям України, про Шевченківську енциклопедію, яка містила близько півтори тисячі імен, псевдонімів, криптонімів, анонімів сучасників великого українського поета і художника, що згадувалися в його листах і власних творах, а також у мемуарній літературі та документальних джерелах, які стосувалися періоду перебування Т.Г. Шевченка в засланні в Оренбурзі, Орську, його участі в Аральській експедиції і тривалих літ солдатчини на узбережжі Каспійського моря. У розмові взяв участь краєзнавець Ф.У. Бектемиров, котрий поділився своїми власними знахідками в шевченкознавстві. Зокрема, йому вдалося встановити імена майже сотні мусульман, з якими свого часу спілкувався Т.Г. Шевченко. У Бектемирова були родичі в Україні, і він захоплено розповідав про свої поїздки до Києва та Кам'янця-Подільського.

У нас із Л.Н. Большаковим виявилось чимало спільних знайомих серед українських літературознавців і письменників. Перш ніж покинути Інститут Тараса Шевченка, обмінюємося книгами й сувенірами, фотографуємося на згадку. Далі наш шлях проліг до Меморіального музею Тараса Шевченка в Оренбурзі. Це — напівпідвальне приміщення з вузькими вікнами, де колись у часи перебування там Шевченка знаходилась гауптвахта. Екскурсію для нас проводить сам Л.Н. Большаков. Він показує камеру, в якій перебував

український поет. Ми мовчки стоїмо на камені, котрего півтора віки тому торкалася нога Шевченка. Оглядаємо картини, написані художником під час заслання, серед них «Автопортрет», з якого печальними очима на нас дивиться поет-вигнанець.

У той же день у приміщенні Оренбурзької обласної адміністрації зустрічаємося з головою комітету з міжнародних відношень В.В. Амеліним, обмінюємося думками відносно різних аспектів співробітництва наших регіонів у сфері освіти, науки та культури. Потім у ляльковому театрі ми присутні на репетиції концерту української пісні, а увечері в обласному драматичному театрі імені О.М. Горького дивимось спектакль за п'єсою Ж.-Б. Мольєра «Дон Жуан». Пізно увечері Л.Н. Большаков телефоном цікавиться нашими враженнями від першого дня перебування в Оренбурзі.

Наступного дня рано-вранці беру участь у програмі місцевого телебачення «Утренний бутерброд». Оренбуржці ставлять чимало питань, багатьох цікавить становище в Україні, деякі мають там своїх родичів. Невдовзі після сніданку ідемо до Музею історії Оренбурга. Він багатий на експонати, пов'язані з непростою російською історією, зокрема з Пугачовщиною. Оглядаємо частину експозиції, присвячену Т.Г. Шевченку, де представлені сторінки рукописів, фотографії, репродукції малюнків українського поета. З оглядового майданчика розглядаємо вкритий кригою Урал і нові квартали в азіатській частині міста. Потім знайомимося з обласним центром, пам'ятними його місцями, частина з яких навечно переплелася з долями Т.Г. Шевченка, В.І. Даля, О.С. Пушкіна, Л.М. Толстого.

У другій половині дня знову розмова з Л.Н. Большаковим у приміщенні Інституту Тараса Шевченка. Цікавлюсь структурою науково-дослідної установи, штатом, джерелами фінансування, творчими планами, перспективами. Господар кабінету розповідає, що коли виникла ідея ліквідувати Інститут, він звернувся за допомогою до ректора В.А. Бондаренка, сказавши йому, що, якщо ректор — українець за національністю — ліквідує Інститут, то це буде ганьбою на весь світ. Більше подібних колізій не виникало, і Інститут Тараса Шевченка постійно фінансувався за рахунок бюджету Оренбурзького державного університету. Обговорили форми можливого співробітництва між Луганським (тоді ще) державним педагогічним університетом та Інститутом Тараса Шевченка в Оренбурзі.

Після цього Леонід Наумович супроводжує мене на зустріч з керівництвом університету. Розмовляємо з першим проректором В.П. Ковалевським і проректором з наукової роботи А.В. Кир'яковою. Говоримо про обмін публікаціями в наукових виданнях наших навчальних закладів, обговорюємо можливі форми співпраці.

Увечері беремо участь у концерті української пісні в ляльковому театрі, де знайомимося з головою української культурно-просвітницької організації З.В. Дідохою, директором спільного

російсько-американського підприємства. У концерті беруть участь студенти, що приїхали зі мною. Їхня інсценізація фрагменту життя Тараса Шевченка тепло сприймається глядачами. Зі сцени виступаю з вітанням, зверненням до співвітчизників, котрі проживають в Оренбурзі, вручаю Оренбурзькому культурно-просвітницькому товариству портрет Шевченка, дарунок від луганчан.

Останній, третій день нашого перебування в Оренбурзі розпочався з ранкового дзвінка Л.Н. Большакова. Він цікавився враженнями від учорашнього концерту. Потім разом з директором підприємства «Оренбург—Луганськ» В.А. Леонтьєвим ідемо до мерії, де на нас чекала прес-конференція. Представлені місцеві видання, зокрема тижневик «Вечерний Оренбург», а також «Русское радио». Розповідаю про мету поїздки, ділюсь враженнями від перебування на оренбурзькій землі, планами на майбутнє. Мене уважно слухають, ставлять запитання.

Наступний наш маршрут на фабрику, яка виготовляє знамениті оренбурзькі пухові хустини. Знайомимося з продукцією відомого далеко за межами міста підприємства. Потім відвідуємо магазин, що торгує картинами, виготовленими талановитими художниками з понад двадцяти уральських мінералів. Милуємося творами, на яких краса навколишнього світу — осені, зими, весни, літа — передана за допомогою різноманіття кольору, природного блиску каменів. Купуємо сувеніри на пам'ять про цей дивовижний край. Потім відвідуємо оренбурзьких письменників, обмінюємося з ними книгами.

О 14-00 за місцевим часом у читальній залі обласної наукової бібліотеки імені Н.К. Крупської беремо участь у Шевченківських читаннях. Перед цим разом із Л.Н. Большаковим даємо інтерв'ю місцевому каналу телебачення.

Читання розпочинає голова комітету з міжнародних стосунків адміністрації Оренбурзької області В.А. Амелін. Він доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціології і соціальної роботи Оренбурзького державного аграрного університету. З доповіддю «150 років «Оренбурзької зими» Тараса Шевченка» виступає Л.Н. Большаков. Далі виступаю я. Говорю про Шевченка і про стан сучасної української літератури. Слухають зацікавлено. Новинки української літератури до Оренбурга практично не потрапляють, а тому імена більшості поетів, прозаїків, літературознавців, їхні твори є невідомими для шанувальників українського слова в місті. Потім з доповідями виступають оренбурзькі вчені та діячі культурно-просвітницького товариства Г.П. Матвієвська, В.В. Дорофеев, О.С. Шабунію, С.Б. Кабанова та ін.

Аудиторія невелика. Викладачі вищих навчальних закладів, активісти українського товариства, учні шкіл — переможці обласного конкурсу знавців творчості Тараса Шевченка. Останні отримують у подарунок книгу Л.Н. Большакова «Біль о Тарасе». Потім коротка бесіда з заступником директора бібліотеки. Вручаю їй книги на українській мові.

Увечері покидаємо Оренбург.

Поїздка заклала основи нашої співпраці з Інститутом Тараса Шевченка — центром енциклопедичних досліджень Оренбурзького державного університету. Вона тривала до самої смерті Л.Н. Большакова. Справедливості ради слід відзначити, що її інтенсивність не була такою, як планувалося. Не відбулася й поїздка вченого до Луганська, яка передбачалася в 2001 році. Тут негативну роль відіграв той факт, що після зміни міського керівництва в Оренбурзі економічна співпраця між підприємствами на чолі з В.А. Леонтьєвим і В.І. Качаном, стала неvigідною, а тому обіцяна фінансова підтримка співпраці в науковій і культурній сферах не здійснилася.

Проте Л.Н. Большаков до самої смерті листувався зі мною, надсилав книги, вирізки з газет, цікавився науковим життям в Україні. Його статті про Інститут Тараса Шевченка, а також про підсумки десятилітньої праці цього науково-дослідницького закладу друкувалися в матеріалах перших двох наукових конференцій, проведених у Луганську «Слобожанщина: літературний вимір». У Оренбурзі у «Вестнике Оренбургского университета» друкувалася стаття моєї аспірантки І.М. Акіншиної. У 2006 році захистила кандидатську дисертацію інша моя аспірантка І.Л. Савенко, значну частину її праці посідав аналіз біографічних творів Л.Н. Большакова «Быль о Тарасе» і «Возвращение Григория Винского». До 80-річчя вченого від імені Східного філіалу Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної Академії наук України, котрий я очолюю за сумісництвом з моменту створення у 2001 році, до Оренбурга було надіслано пам'ятну адресу. Останніми книгами, подарованими мені Л.Н. Большаковим, були «Там за Уралом, за Елеком» і мемуари «Мое время» Григорія Вінського, вперше без скорочень опубліковані вченим. Характерним большаковським почерком на них написано «Александру Галичу сердечно. Л. Большаков. 11.V.2004» і «Александру Галичу с добрыми намерениями. Л. Большаков. 11.V.2004».

Такою є коротка історія, що пов'язала Л.Н. Большакова з Луганськом.

2009 року вона мала продовження. Після раптової смерті вченого влітку 2004 року в Оренбурзі в рамках започаткованої ним Шевченківської весни в березні стали проводитися літературні читання, присвячені пам'яті видатного шевченкознавця Л.Н. Большакова. На четвертих таких читаннях, що відбулися саме 2009 року, ми з дружиною проф. В.М. Галич побували й виступили з доповідями. Цій поїздки передували такі події: якимось у Києві в Інституті літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України до мене підійшла завідувач відділу Шевченкознавства В.Л. Смілянська і передала адресувану їй запрошення взяти участь у Большаковських читаннях в Оренбурзі. На полях тексту запрошення була приписка, зроблена донькою Л.Н. Большакова Тетяною Леонідівною, де вона просить розшукати в Україні О.А. Галича, який бував в Оренбурзі, щоб запросити і його до участі в читаннях.

Зустрічав нас в Оренбурзі онук вченого, наймолодший на той час доктор наук в Росії — Сергій Валентинович Любичанковський, син Тетяни Леонідівни. Програма перебування виявилася насиченою: виступи на пленарному засіданні літературних читань в Оренбурзькій міській бібліотеці, зустріч з керівництвом Українського культурно-просвітницького товариства імені Т.Г. Шевченка Оренбурзької області, запис телевізійної програми на російському телеканалі «Культура», відвідання Оренбурзького державного університету, знайомство з викладачами й студентами факультету журналістики, екскурсія по Меморіальному музею Тараса Шевченка, знайомство з містом.

Під час однієї з розмов донька Л.Н. Большакова розповіла про щоденники її батька, які знаходяться в її родині, серед них — спроба Шевченківського щоденника.

У щоденнику Л.Н. Большакова декілька разів згадується його робота над трилогією «Быль о Тарасе», що в 1993 році побачила світ в Оренбурзі. Це дуже складний у жанровому відношенні роман, котрий поєднує в собі особливості документального біографічного роману, роману-пошуку слідами героя, роману-хроніки і т.д. Назву свого твору автор пояснює так: «Коротке і просте слово у назві — бувальщина — для мене не просто слово, а й мета, суть, програма, жанр книги, яка перед вами» [1, 5]. До речі, слово бувальщина Л.Н. Большаков запозичив у самого Тараса Шевченка, про що свідчить епіграф з «Москалевої криниці»: «Від тобі й билиця... не людська билиця» [1, 5]. Давши такий заголовок роману, автор виступив проти неправдоподібних легенд, яких чимало було в Шевченкіані, які спотворювали й деформували образ великого українського поета, робили з нього ікону. Л. Большакову хотілося показати Тараса Шевченка як живу людину з його сильними й слабкими рисами характеру. Істину він бачив «у билиці, в достовірності фактів, у відновленні та затвердженні справжніх обставин життя, в виправленні помилок, що накопичувалися десятиліття за десятиліттям, а тим паче солодкої брехні як у малому, так і у великому, як в деталях, так і у висновках» [1, 5]. Трилогія про Шевченка — це не перше звернення оренбурзького дослідника й письменника до життя й творчості великого Кобзаря. Він автор багатьох книг про Шевченка, що вийшли як в Оренбурзі, так і в Україні — «Слідами оренбурзької зими» (1968), «Літа невольничі» (1971), «Їхав поет із заслання» (1977), «Добро найкраще на світі» (1981).

Л. Большакову належать також книги про Шевченка, написані у співавторстві — «Шлях «Кобзаря» (1978), «Іду до джерела» (1979), «В степу безкраїм за Уралом» (1980), «Шляхами Великої долі» (1984), «Пошук заповітного» (1985). Йому ж належить також науковий коментар до «Журналу» Т. Шевченка (2001), а також унікальна «Оренбурзька Шевченківська енциклопедія» (1997).

Леонід Большаков, приступаючи до роботи над романом, виходив з того, що «Шевченко в біографіях, в працях про його життєвий шлях не живе, а існує. Між тим у тому ж 1847-м, з якого

починається новий мій цикл, було йому всього-навсього тридцять три, а це вік, коли в людині вирують життєві соки, коли грає кров. Тим більше велика трагедія самотності, тим більшим має бути спокуса дослідити цю трагедію у всіх її світлотінях. Дослідити всіма доступними засобами, підтвердити документально обґрунтовано, а якщо щось і додумати, дофантазувати, то на основі матеріалів достовірних, припущень реальних, гіпотез на фундаменті фактів» [1, 5].

Хочеться, перш за все, відзначити ґрунтовну архівну базу твору Л. Большакова. Автору довелося розшукати й познайомитися з документами, на яких стояв гриф «таємно». Що вони ховали? Л. Большаков цитує один з них: «Колишній художник Шевченко, при оголошенні йому найвищого рішення про визначення його рядовим в Окремий Оренбурзький корпус, прийняв це оголошення з найбільшою покорюю, висловив подяку государю імператору за дарування йому права вислуги і з щирим каяттям, крізь сльози, говорив, що він сам відчуває, наскільки низькі й злочинні були його заняття. — За його словами, він не отримав ніякого виховання і освіти до самого того часу, коли був звільнений з кріпацтва, а потім раптом потрапив у коло студентів та інших молодих людей, які спокусили його з прямої дороги. Він обіцяється вжити всі старання цілком виправитися і заслужити надану йому поблажливість...» [1, 7].

Якщо вірити царській охранці, Шевченко слізно кається. Л. Большаков проводить своєрідну реконструкцію подій, які розгорнулися навколо цього документа й вибудовує власну версію, яка ґрунтується на глибокому знанні біографії Тараса Шевченка: «Його підпису під цим листом немає. Давали підписати або не давали — не так уже й важливо. А якщо б і підписав? ЗМУШЕНИЙ був підписати? СКОМПРОМЕНТУВАВ себе? Нісенітниця!

Але й нісенітниця, якщо вона зафіксована офіційно, залишається документом. У даному випадку, цікавим і безумовно важливим тому, що сповна видає бажання слідчих III відділення, розкриває найпотаємніші цілі цього горезвісного похмурого відомства і... його найяснішого покровителя.

Покайся, восплач, пади ниць, мужицький си-не!..

А він не послухав і не впав. Ні «найбільшої покірності», ні «найглибшої вдячності» від нього не дочекалися» [1, 12].

Фактично біографічні відомості, почерпнуті з різних документів, що стосуються Шевченка, під пером Л. Большакова за рахунок його авторських коментарів розростаються у великий роман-трилогію, пошук по слідах героя.

Шевченка є головним героєм трилогії, але поруч з ним виростають інші персонажі, кожен з яких мав відношення до поетової біографії: фельд'єгер Віддер (він супроводжував Шевченка

з Санкт-Петербурга до Оренбурга), Федір Лазаревський (першим прибулий до Шевченка по приїзду того в Оренбург), капітан Мешков (командир батальйону, в якому почав службу поет в Орську), губернатор Обручов...

Л. Большаков досить часто в зображенні українського поета відштовхується від його російських повістей. Зокрема, маршрут з Оренбурга в Орськ підкріплюється посиланнями й цитуванням повісті «Близнюки» Т. Шевченка: «...На другий день вранці біля Орських воріт ефрейтор скоромовкою питає: «Дозвольте дізнатися чин і прізвище, і куди зволите слідувати». З коміра шинелі досить грубі вилетіли слова: «Лікар Сокира. У Орську фортецю. Підвісь! Пішов!» [1, 62].

Задум написати твір про Шевченка, яке охопило б усі роки заслання українського поета, виявився нереалізованим повною мірою, втім, про це Л. Большаков у Шевченківському щоденнику, люб'язно наданому дочкою вченого Т. Большаковою, сказав так: «Півтора року не писав нічого шевченківського. Дописав — дочитав — доправив третій, Оренбурзький, тому і відклав перо, відсунув папір. Спробував пірнути в том четвертий — вже Мангишлакський, але далі початку просунути не зміг. Півтора року мені вистачило б для довершення всього задуму, в повному обсязі і зараз лежало б переді мною не три томи, а, може, і п'ять (Мангишлак, ці сім років, на два томи тягнуть) Але... не вийшло. Причина?

До останніх днів називав одну причину: рукописи (машинопису) лежать без руху, ніким не затребувані (і без реальних перспектив на затребуваність). Так навщо писати, якщо не друкується? Але тепер розумію: ця причина — не єдина. У роботі над першими трьома томами я втомився і фізично, і морально. Перепрацював. Перенапружуючись — надірвався. А тут ще й неможливість надрукувати, оприлюднити написане... Тільки в останні дні відчув у собі бажання, потребу й готовність повернутися до своєї перерваної пісні — напівслова обірваної, недоспіваної-недоговореної» [2].

Утім задум створити твір про Шевченка в п'яти чи семи томах так і залишився нереалізованим, зате в 1999 році в Оренбурзі побачила світ книга Леоніда Большакова «Повернення Григорія Вінського».

Прощаючись з Тетяною Леонідівною, що тепло приймала нас в приуральському місті, я пообіцяв надрукувати цей щоденник в Україні, що й зараз роблю, пропонуючи його на суд читача. Маючи нагоду, дякую шановній Тетяні Леонідівні Большаковій за надану можливість і допомогу в коментуванні окремих імен.

Література

1. Большаков Л.Н. Быль о Тарасе: Кн. Первак / Л.Н. Большаков. — М. — Оренбург: Кора, 1993.
2. Большаков Л.Н. Из дневника шевченковед-да / Родинний архів Т.Л. Большакової.